

فصلنامه علمی - پژوهشی اخلاق‌پژوهی
سال سوم • شماره نهم • زمستان ۱۴۰۰
Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 3, No. 9, Winter 2021

تبیین اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوت‌نامه بنایان

مهرداد آقاشریفیان*

چکیده

هنر و معماری از نشانه‌های تمدن و فرهنگ هر جامعه است. معماران در آموزش، طراحی و اجرا از نظام اخلاقی خاصی بهره می‌برند. بخشی از آموزه‌های اخلاقی و آداب صنفی در قالب مکتوبات صنفی و فتوت‌نامه‌های حرفه‌ای منعکس شده است. پرسش این مقاله این است که اصول اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوت‌نامه بنایان چیست؟ از این‌رو، با روش توصیفی و با مراجعته به فتوت‌نامه بنایان و تحلیل محتوای این سندها، در صدد تبیین و استخراج اخلاق حرفه‌ای معماری بوده و به دنبال بیان این مسئله است که «میراث مکتوب صنفی و آداب‌نامه‌های چیرف و فتوت‌نامه‌های صنفی و از جمله فتوت‌نامه بنایان، در بردارنده گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای اسلامی ایرانی است. در تحلیل فتوت‌نامه بنایان، می‌توان مبانی و اصولی چند را بازشناخت: ابتدا بر توحید والکوبداری از پیشوایان دینی، استفاده از آیات و روایات به عنوان اسناد بالادستی، رعایت برخی فضایل اخلاقی، تخصص‌گرایی، آموزش‌های مکمل، مهارت‌های مدیریت پژوهه و منابع انسانی، شناخت مشایخ حرفه، رعایت ادب شاگردی. نتیجه این که فتوت‌نامه بنایان، گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای مبتنی بر اصول و مبانی اعتقادی، اخلاقی و معنوی اسلامی ایرانی ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

اخلاق حرفه‌ای، اخلاق حرفه‌ای معماران، فتوت‌نامه بنایان، معماری ستی.

* استادیار دانشگاه هنر اصفهان، گروه معارف اسلامی و دروس عمومی، اصفهان، ایران. |
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۱۵ | تاریخ تأیید: ۱۳۹۹/۱۲/۲۵

مقدمه

معماری اسلامی - ایرانی، در همه مراحل برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا، استفاده و کاربرد، با انسان، ارتباطات انسان‌ها، اندیشه، فرهنگ و اخلاق مواجه است. از سوی دیگر، حاصل تلاش معماران با زندگی مادی و معنوی انسان‌ها عجین شده و اندیشه و سبک خاصی از زیستن را به دنبال دارد. عدم رعایت باورها و بایسته‌های فردی و اجتماعی در همه مراحل پیش‌گفته، وضعیت‌های نامطلوبی را به وجود می‌آورد که در همه زمان‌ها سبب بروز مشکلات خرد و کلانی در عرصه معماری می‌شود؛ چنین وضعیتی افزون بر پدید آوردن نابسامانی‌ها در روابط اجتماعی سبب گسیختگی معماری و فرهنگ جامعه می‌شود.

این مقاله با محوریت فتوّت‌نامه بنایان به عنوان بخشی از میراث مکتوب در حوزه معماری سنتی، با این مسئله مواجه است که میراث مکتوب صنفی و آداب نامه‌های حرف و فتوّت نامه‌های صنفی (از جمله فتوّت‌نامه بنایان)، در بردارنده گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای اسلامی-ایرانی است. دلیل انتخاب این متن، دیرینه و کهن بودن، جامعیت و عمیق بودن مباحث و موضوعات مطرح شده در آن و هدف آن نیز تلاش برای تبیین و استخراج برخی اصول اخلاق حرفه‌ای معماری بر اساس فتوّت‌نامه بنایان است. بدین منظور ضمن بررسی تحقیقات ناظر به این مسئله -با بهره گیری از روش‌های تاریخی، اخلاقی- به موضوع فتوّت و فتوّت‌نامه‌های صنفی و چیستی اخلاق حرفه‌ای اشاره کرده و ضمن تحلیل محتوای فتوّت‌نامه بنایان، اصولی را به عنوان اصول اخلاق حرفه‌ای معماران سنتی، پیش دیدگان خوانندگان فرهیخته خویش قرار می‌دهد.

۱۲۲

فصل

میراث‌نامه علمی پژوهشی اخلاق‌پژوهی

شماره ۹

زمستان ۱۴۰۰

۱. روش تحقیق

در این مقاله، با هدف دست‌یابی به برخی اصول اخلاق حرفه‌ای معماری در آینه متون تاریخی، از چند روش به صورت ترکیبی استفاده شده است. ابتدا با روش «مطالعات تاریخی» به کالبدشکافی، توصیف و تحلیل فتوّت‌نامه‌های صنفی به ویژه فتوّت‌نامه بنایان پرداخته شده و گویای این مطلب است که جریان فتوّت در برهای از تاریخ حضوری پرنگ در نظام صنفی داشته و مرقوم و پشتیبان ارزش‌های صنفی و معنوی بوده است. در گام بعدی، بر اساس روش «پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی» در حوزه اخلاق حرفه‌ای به استقراء و تحلیل ارزش‌های اخلاق حرفه‌ای پرداخته شده و بر اساس مطالعات پیشینی اصول اصلی آن مانند امانتداری، خدمت‌گزاری، مسئولیت‌پذیری، انضباط کاری، رفق و مدارا و خوش‌رفتاری بیان شده است. در گام سوم، بر اساس نظریه «خوانش و تطبیق متون صنفی تاریخی با کُدهای اخلاق حرفه‌ای به منظور مستندسازی اخلاق حرفه‌ای در

تمدن اسلامی ایرانی» به تحلیل محتوا و نشان‌گذاری متن فتوّت‌نامه بتایان پرداخته و در پیکره اصول اخلاق حرفه‌ای معماری در فتوّت‌نامه بتایان، دوازده اصل و ارزش حرفه‌ای ارائه شده است. در مجموع، پژوهش حاضر، به عنوان یک تحقیق کیفی و میان‌رشته‌ای با کاوش منابع کتابخانه‌ای، ماهیتی تحلیلی- توصیفی دارد و متنکی بر استباط و مقایسه است.

۲. پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر و بر پایه رویکردهای مختلف، آثاری درباره ریشه‌ها، منابع و اصول اخلاق معماری و معماری سنتی - بهویژه با نگاه اسلامی ایرانی - صورت پذیرفته است.^۱ در این مقاله، ضمن ارج نهادن به این تلاش‌ها و بهره‌مندی از نتایج پژوهش‌های پیشین، سعی شده با رویکردی مسئله محور و بهره‌گیری از منابع اصیل و روش تحلیل محتوا، به پرسش بنیادین پاسخ علمی داده شود و از منظر اخلاق حرفه‌ای به فتوّت‌نامه بتایان نگاه شود و می‌توان گفت این نوع رویکرد و زاویه دید تا کتون سابقه نداشته و مهم‌ترین وجه نوآوری این مقاله نسبت به آثار پیش‌گفته است و وجه تمایز، همان خواشش متن‌صنفی تاریخی با رویکرد اخلاق حرفه‌ای است.

۳. فتوّت‌نامه

فتوّت‌نامه نوشه‌هایی در باب فرهنگ و آداب فتوّت^۲ و جوانمردی است (افشاری، ۱۳۸۲، ص. ۱).

۱. آثاری مانند: آئین جوانمردان و طریقت معماران (ندیمی، ۱۳۷۴)، آئین جوانمردان و آموزش سنتی معماری در ایران (آزاد، ۱۳۸۴). نظام آموزش معماری در دوران پیش از مدرن بر مبنای رساله معماریه (قبویم، ۱۳۸۴). اصول چهارده گانه اخلاق حرفه‌ای معماری و شهرسازی (امین‌پور، ۱۳۹۲)، اصول اخلاقی استادان سنتی هنر در آموزش شاگردان (آقاشریفیان، ۲۰۱۳)، درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای در هنرهای اسلامی (آقاشریفیان، ۱۳۹۸).

۲. فتوّت، معادل «جوانمردی» است (دهخدا، ۱۳۷۷، ۱۶۹۷۴)، در قرآن، حضرت ابراهیم (ع) و اصحاب کهف، مصدقاق «فتیان» داسته شده‌اند (سوره کهف، آية ۱۳)، احادیث فراوانی درباره فتوّت در منابع روایی اسلامی وجود دارد. (نک: شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۹۴)؛ در عرفان نظری، «فتوّت» فن پنجم از فنون صنوف است (دامادی، ۱۳۷۳، ص ۱۵۷) و از حیث تاریخی، فتوّت، رسم و آئینی خاص است که از قرن‌ها پیش، در میان جوامع متمدن، مسلمانان و خصوصاً ایرانیان طرفدار داشته است (محجوب، ۲۰۰۰، ۲۹۱). سرچشمه فتوّت، تعالیم توحیدی و اخلاقی انبیا است (ناظمی، ۱۳۸۹، ص ۲۱) برخی سرچشمه آن را ایران باستان می‌دانند (کربن، ۱۳۸۳، ص ۹۰، ۱۳۸، ص ۱۳۸). فتوّت، در میان مسلمانان، مجموعه‌ای از فضایل و به ویژه بخشش، مروت و شجاعت است که فتیان با این ویژگی‌ها از دیگران ممتاز می‌شدند، سپس به صورت گروه اجتماعی خاصی درآمدند که نقش بسیار مهمی در روابط اجتماعی بر عهده داشتند و این گروه با شعار بخشندگی، کارسازی و دستگیری از مردم و با آداب خاص این آئین را به کار می‌بستند. آنها به استناد قول ←

۱. فتوت نامه های صنفی

میان سده های پنجم تا هشتم هجری، بسیاری از اصناف پیشگویان خود را به شاخه ای از فتوت منسوب داشتند؛ رساله های اصناف نشان می دهد که جوانمردی پیشه و زر، صبغه زهد و تصوف داشته است و همین نکته است که جوانمردی پیشه و زر را از جوانمردی عیاران و سپاهیان جدا می کند (افشاری، ۱۳۸۴، ۷۱)؛ فتوت نامه چیت سازان، آهنگران، سلمانیان، سقایان، قصابان، طباخان از جمله این گونه فتوت نامه ها هستند (ناظمی، ۱۳۸۹، ص ۲۴).

۲. فتوت نامه بنایان

فتوت نامه بنایان،^۱ یکی از مهم ترین فتوت نامه های حرفه ای است از جهت یک تکه بودن متن، گسترده گی و علمی و عمیق بودن مطالب در خور اهمیت است. این اثر در دو بخش سامان یافته: اول، اصول و کلیاتی به طور عمومی و دوم، همان اصول به صورت پرسش و پاسخ آمده است. مقولات بخش اول، دوازده مقوله است و عموماً مشتمل بر فضایلی چون ایثار، تواضع، صدق، وفا از جانب اهل این حرفه است و در قسمت دوم، امور ارشادی این طایفه مطرح شده و سخن از پیران و مرشدان رفته که انبیاء در رأس و سپس امامان شیعه (ع) قرار دارند (خانمحمدی، ۱۳۷۰، ص ۱۰).

→ «لَا فَتَنِ الْأَعْلَىٰ، لَا سَيْفٌ إِلَّا ذُو الْقَارٍ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۵، ص ۲۵۹)، سیره و روش امام علی (ع) را الگو و سرمشق خویش ساخته بودند. فتوت را سه مرتبه گفته اند: اول «سخا» که هر چه دارد از هیچ کس واندارد، دوم، «صفا» که سینه را از کبر و کینه پاک و پاکیزه سازد و مرتبه آخر، وفات است که هم با خلق نگه دارد و هم با خدا. مظهر صفت فتوت، «فنا» یا «جوانمرد» نامیده می شود. ابراهیم خلیل الله (ع) به عقیده اهل فتوت، اول نقطه دائرة فتوت و «ابوالقتیان» است و سند اهل فتوت به علی ابن ابی طالب (ع) متنه می شود (فیزابی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۹).
۱. این اثر متعلق به قرن نهم هجری است و نویسنده آن ناشناخته مانده است.

۴. ارزش‌های بنیادین در اخلاق حرفه‌ای

«اخلاق حرفه‌ای» گونه‌ای از اخلاق کاربردی است که زیر مجموعه‌ای از اخلاق هنجاری^۱ است؛ هنگامی که در دانش اخلاق از چالش‌ها و معضلات اخلاقی شاغلین در فنون و حرفه‌ها بحث می‌شود «اخلاق حرفه‌ای» شکل می‌گیرد. این دانش به دنبال تبیین مبانی، الزامات و مسئولیت‌های اهل حرف و صنایع است؛ مسئولیت‌های فرد در قبال خود و دیگران در زندگی شخصی، مسئولیت‌های فرد در قبال خود و دیگران در زندگی شغلی و همچنین، مسئولیت‌های فرد در قبال صنف و سازمان در قبال محیط بیرونی و بروني (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷).

در اندیشهٔ متفکران اخلاقی می‌توان ارزش‌هایی را به عنوان اصول اخلاق حرفه‌ای در هر سه ساحت پیش‌گفته، به دست داد از جمله: امانتداری، خدمتگزاری، مسئولیت‌پذیری، انضباط کاری، پی‌گیری، مهرورزی، رفق و مدارا، خوش‌رفتاری، فروتنی، بدباري، دادرزی، نقی خودکامگی (حسینی، ۱۳۹۰، ص ۸۵)؛ همچنین هنجارهایی چون رقابت‌طلبی، صداقت، احترام به دیگران، توجه به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، عدالت و انصاف، همدردی، وفاداری در آن مطرح است (امیری و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۱۴۰).

۵. ضرورت خوانش متون صنفی تاریخی با رویکرد اخلاق حرفه‌ای

در تمدن اسلامی-ایرانی با آثاری مواجه می‌شویم که در بردارندهٔ آداب معنوی حرف و فتوت اصنافی است؛ این سلسلهٔ آداب و سنت‌ها به متابهٔ اخلاق حرفه‌ای پیشفرن، همه‌جانبه و متعالی‌اند. این آثار و مصادر ارزشمند، خود متأثر از منابع و آموزه‌های اصیل اسلامی چونان قرآن، احادیث، فلسفه و عرفان هستند و این اهمیت پرداختن به منابع تاریخی با رویکرد اخلاقی را نشان داده و در زمانهٔ کنونی و دوران سیطرهٔ فناوری جدا از معنویت، ضرورت استخراج اخلاق حرفه‌ای اسلامی-ایرانی را دو چندان ساخته است.^۲

۱. پژوهش‌های اخلاقی را به سه گونهٔ اصلی تقسیم می‌کنند: یک، مطالعات و پژوهش‌های توصیفی؛ ۲) مطالعات تحلیلی یا فرا اخلاقی و ۳) اخلاق هنجاری یا اخلاق دستوری (نک: مصباح‌یزدی، ۱۳۸۱، ص ۲۱). با بررسی میراث کهن و ارزشمند دانشمندان و فلاسفه اسلامی به آثار ارزشمندی برخیم که به بررسی اخلاق و آداب در حوزهٔ خاص پرداخته‌اند. نظیر اخلاق حکمرانی، اخلاق دانشوری، فتوت‌نامه‌ها و کتاب‌هایی مانند آداب المتعلمین و منیة المرید در آداب المغید و المستنید، نوشتهٔ شهید ثانی.

۲. دانشوران، صنعتگران و هنرمندان ما به اخلاق‌پژوهی و اخلاق‌مداری در حوزهٔ فردی، اجتماعی و شغلی اهتمام ویژه ←

کُدگذاری	متن و محتوای فتوت نامه بنایان
ذکر	الحمد لله رب العالمين. والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآلہ اجمعین.
انتساب	این رساله‌ایست اندر آداب فتوت بنایان. که منسوب است به امام کامل و حی ناطق امام جعفر صادق (ع) که آن بزرگوار چنین گفته و نوشته‌اند.
هدف	تا اهل این حرفه بدانند و در یاد گیرند.
تعريف	بدان ای جوانمرد که فتوت صرف کردن وجود است یا در اطاعت حق با در راحت خل
استناد به شیخ	چنانکه پیر جوانمردان شیخ ما نجم الدین زركوب گفته است: «الفتوه علی ثالثه اقسام، اولها محافظة امرالله، و الثاني محافظة سنة رسول الله، و الثالث الصحبت مع اهل الله». و حقيقة فتوت ترك ماسوى الله است. معنی آنست که فتوت بر سه قسم است: اول، نگاه داشتن فرموده خدای تعالی، دوم نگاه داشتن سنت مصطفی (ع) و سوم صحبت کردن با اهل خدا و در حقیقت فتوت آنست که هر چه جز حق باشد ترك گوید.
تعريف	بدان که اصل فتوت ایثار است و این طریق جز با ایثار راست ناید.
انتساب به شهدا	از «حدیفه عدوی» روایت است که مرا ابن عمی بود که روز حرب یرمونک وی را نیافم. قدری آب برداشم و به طلب او بخواستم. گفتم اگر اندک رمقی از وی باقی باشد آبی در حلق اوریزم و قدری بر وی زنم. چون بدورسیدم هنوز رمقی از وی مانده بود. گفتم آب دهم؟ به دست اشارت کرد بلی. در آنحال آواز شخصی بگوش اورسید که می گفت آه. اشارت کرد که اول بدو ده. نزد وی رفت. هشام بن عاص بود. خواستم که آبش دهم او نیز آوازی دیگر شنید که می گفت آه. گفت اول او را ده. چون بدورسیدم در گذشته بود. نزدیک هشام آمدم او نیز رفته

داشتہ‌اند؛ این موضوع را می‌توان به سهولت در تاریخ و تراث، سیره و منش آن‌ها مشاهده کرد. از جمله مأخذی که می‌توان آن‌ها را آینه اندیشه و روش ایشان دانست، مکتوباتی است که ایشان از خود به یادگار گذاشتہ‌اند؛ تدوین دھا اثر مکتوب در رعایت اخلاق و ادب علم و هنر، آداب دانی حکمت و صناعت، کسب نامه‌ها و فتوت نامه‌های اصنافی، گویای آن است که این فرزانگان، معتقد و میراث دار یک نظام آموزشی، تربیتی همه‌جانبه بودند که هم مهارت و تخصص در آن طراحی شده بوده و هم اهلیت، معنویت و اخلاق.

متن و محتوای فتوت نامه بنایان	کُدگذاری
بود. به نزدیک عم خویش آدم او نیز روح تسليم کرده که فتوت یعنی این.	
و هشت خصلت است که بر فتیان ثابت است. چهار آن عام و چهار آن خاص این گروه باشد.	صفت ۸ اخلاقی
چنانکه قطب دایره فتوت، امیر المؤمنین علی -علیه السلام -بدان اشارت فرمود حیث قال: اصل الفتوه الوفا والصدق والامن والسخاء والتواضع والنصيحة و هدایه و توبه ولا يستأهل الفتوه الا من يستعمل هذه الخصال.	قطب دایره فتوت
از آن چهار که این طایفه را باشد خاص نخستین تواضع است که خود اول مرتبه است از مراتب شجاعت و شجاعت چنان باشد که نفس را مغلوب عقل گردانی، و این خصلت تمام نشود الا بقلت اعتنا نفس در حق خویش، وعدم التفات او به خطر و قدر خود، و از حلم لازم آید. قال الله تعالى: «وَالَّذِينَ جاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِنَّهُمْ سُبُّلَنَا».	انتساب به حضرت علی (ع)
دوم، صفت امن است. قال الله تعالى: اولنک لهم الامن و هم مهتدون. و دیگر فرماید «ليطمئن القلوب». و این صفتی است که همگان را لازمت و اهل این حرfe را خاص. و هر که دل او به نور حق منور نشد، و از ظلمات شک و جهالت خلاص نیافت، همواره مستوحش و ترسان و بددل و پریشان باشد؛ چه ترس از خواص تاریکی و تیرگیست، و امن از خواص روشنی.	چهار صفت خاص بنایان
آورده‌اند که حاتم اصم، رحمة الله عليه، روایت کرد که گفت: من با شقيق بلخی در بعضی از وقایع و حروب خراسان به غزارقه بودم. در میان معركه بر شقيق رسیدم. گفت دل خود را چگونه می‌یابی، گفتم: چنانکه در شب زفاف، هیچ فرقی نمی‌یابم. گفت: من با این حد اینم، و سپر بیفکند و سلاح باز کرد و سر بر سپر نهاد و بخواب باز رفت، چنانکه آواز عظیط ^۱ او بشیدند. و این است امن و طمانيه قلب. سیم، صفت صدق است که آن مبنی و اساس حکمت است و اول درجات آن. و از این جهت امیر المؤمنین علی -علیه السلام -فرموده است: لامروءة لکذوب؛ یعنی دروغزن را مردمی محالست. صدق در نیت استقامت قصدست در توجه به جناب او تعالی، بهر کار که در آن شروع کند.	استناد به شیخ کاربرد آیات قرآن زشتی دروغ چهار صفت خاص

کُدگذاری	متن و محتوای فتوت نامه بنایان
کاربرد آیات	چنانکه فرمود: فَاسْتِقْبِلُو إِلَيْهِ بِرِوجْهِيِّكُمْ که هیچ غرضی از ماسوی الله بدان مشوب نباشد، و هر چه کند خالصا مخلصا خدای را کند بدون ریا. و هیچ چیز در طریق جوانمردی بر از دروغ نیست تا گویند مردی راستی است. و دروغ را حیض الرجال خوانند و هیچ عیب و ناجوانمردی قبیح تر از آن ندانسته‌اند.
تقدیم وفا	چهارم و از آشراف خصائص این طایفه وفاست و صدق عهد و وعد؛ که گفته‌اند: «المرء اذا وعد وفي». و از این جهت است که حق جل و علی ایشان را بدان مدح فرموده و انبیاء را بدان بستود. قال الله تعالى: «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» و در وصف اسماعیل -علیه السلام- گفت: «إِنَّهُ كَانَ صادِقًا لِّوَعْدِهِ». و امیرالمؤمنین علی -علیه السلام- در ذکر اصول فتوت، وفا را بر همه مقدم داشته است.
شرطیت هفتگانه عام	و دیگر بدان که شرایط عام و استعداد فتوت نزد این طایفه هفت است. اول، ذکر بودن است؛ چه فتوت صفت شرف و کمال است و اثوث مستلزم نقص و اذلال. قال الله تعالى: «الرِّجَالُ قَوْمُونَ عَلَى النِّسَاءِ» و قال النبي -علیه السلام- «هن ناقصات عقل و دین». دوم، بلوغ است؛ چه بلاغت مبدأ ظهر عقل و خروج قوت ملکی از قوه به فعل است. سیم، داشتن عقل است؛ چه آن وسیلت بنده است بحق و واسطه کسب کمال. قال النبي -علیه السلام- «عبد الناس عاقلهم، و نحن معاشر الانبياء امرنا ان تخاطب الناس على قدر عقولهم». چهارم، دین داشتن است؛ زیرا فتوت کمال دین است و کمال هر چیز متفرق از اصل خواهد بود و فرع بی اصل محال. پنجم، صحت باطن نداشته باشد؛ چون مخدت بودن یا جذام و برص. ششم، مروت داشتن است و آن از لوازم صفات فطرت است؛ همچنانکه فتوت مينا و اساس ولایت است. هر که صاحب مروت نباشد فتوت نیابد، و هر که صاحب فتوت نباشد، بولایت نرسد. قال علی -علیه السلام- «من الفتوه المرء رعاية آخرته، ومن مروته صيانته وجهاه». هفتم، حیاء و آن ناصیه کمال و دلیل نجابت جوهر نفس است. قال النبي علیه السلام: «الحياء من الايمان».
هفت وسیله و اسباب لازم	از آن آلات و اسباب که به غیر از لوازم بنایان و اهل فتوت رالازم آید هفت چیز است. کارد و ناخن چین و سرتراش و شانه و مسواك و میل و منقاش. واما کارد در

متن و محتوای فتوت نامه بنایان	کُدگذاری
همه حال به کار آید؛ در بریدن گوشت و خوردن خربوزه و تراشیدن خلال، و شانه که محاسن بدان بیاراند و این از واجبات است و شانه باید که درست و مستقیم باشد و دروشکستگی نباشد که آن مایه نقصان دارنده اش است. و داشتن سرتراش واجب است که اگر سرتراش نباشد، به وقت نیاز محتاج دیگری باشد و این ترک ادب است. و دیگر ناخن چین واجب است که هم بدان موهای زائد چون مسوی سبلت و بینی اگر دراز باشد کوتاه نماید که آن ترک سنت است. مناقش و میل هر دو وسیلی تمام است که به یکی چون خاری یا تیغی در انگشت خلد درآورند، و میل از بهر آنست تا آلدگی گوش بدان پاک نمایند که بزرگان گفته اند آلدگی گوش، دلیل بر غفلت است و غفلت بر صاحب فتوت روان باشد. و آخرین از این اسباب مسوک است و آن چوب پاره ایست که بدان دندان ها بشویند و مسوک کردن سنت پیامبر و دیانت اسلام است و سنت جوانمردان؛ چه که گفته اند نماز با مسوک یک در ده باشد، و بلکه یکی در هفتاد.	اهل فتوت استناد به بزرگان استناد به سنت
واز آن اسباب که بنایان را خاص لازم است نیز هفت اسباب است که: تیشه است و ماله است و قالب است و ناوه است و ریسمان است و شاغل است و چوب زاویه است که هر یک را بکاری ساخته اند که از آن دیگر بیرناید و اما تیشه از برای شکستن سنگ و خشت باشد و ماله بجهت میزان کردن گل روی کار و قالب برای همسان کردن گل روی کار تا از جوانب آویخته نشود و ناوه برای آوردن گل در پای کار و ریسمان به جهت طراز کردن صفات خشت ها و سنگ ها و شاغل از برای میزان کردن ارتفاع کار، بنای نیک آنست که اینهمه در راه رضای خداوند و خلق خداوند بکار برد و از طریق صلاح منحرف نگردد.	هفت ابزار ویژه بنایان رضای خدا و خلق
بдан که بنایان را مراتبی است که ایشان را بدان مراتب شناسند. پایین ترین مرتبه مزدور باشد که کار گل از او برآید و ناوه بر سر گیرد و در این طریق هنوز مبتدی است. دو دیگر صاحب است که حد واسطه میان استاد و مزدور و او اندک مایه از بنائی حاصل کرده، ولی هنوز به مرتبه استادی نرسیده سه دیگر استاد بناست که داند هر وسیله را چگونه بکار برد و خشت را چگونه بر سر خشت نهاد و چگونه از عهده قوس و ستون و غیر آن برآید	سلسله مراتب بنایی

کُدگذاری	متن و محتوای فتوت نامه بنایان
انتساب به انبیاء، اولیاء و صالحان	اگر پرسند اول بنایا که بود بگو که اول بنایا ابراهیم خلیل بود - علیه السلام - که خانه کعبه بنایا کرد. دیگر گفته اند اول بنای نوح پیامبر بود - علیه السلام - که چون طوفان بنشست شهرها و روستاهای دیگر بار ساخت و مردمان در آن شهرها و روستاهای سکنی گزیدند و آبادانی زیاد شد.
اول بنایا	اگر پرسند بزرگتر بنایان که بود بگوی که پیغمبر ما بود - صلوات الله عليه - که چون سیل بیامد و بنای کعبه بنشست، حضرتش با دیگر مؤمنان به تجدید بنای آن اقدام کردند و حجر الاسود بدست خویش بر آن بنهاد.
بزرگترین بنایا	اگر پرسند کریم ترین بنایان که بود، بگوی علی بود، امیرالمؤمنین - علیه السلام - که در بنای مسجد مدینه پیامبر را معارضت کرد. واوسر جوانمردان است و بزرگترین ایشان در مقام چنان که حدیث در مقام اوست، «الاتقى الاعلى لاسيف الاذوالفقار».
کریم ترین بنایا	اگر پرسند که چهار پیر شریعت توکیست، جواب بگو چهار پیغمبر مرسلا؛ اول آدم صفوی؛ دوم، ابراهیم خلیل؛ سیم، موسی کلیم؛ چهارم، خاتم انبیاء محمد مصطفیٰ صلوات الله عليه.
۴ پیر شریعت	اگر پرسند که چهار پیر طریقت توکیست، بگو که اول ایشان حضرت جبرانیل بود. دویم، حضرت میکائیل. سیم، حضرت اسرافیل و چهارم، حضرت عزائیل.
۴ پیر طریقت	اگر پرسند که چهار پیر حقیقت توکدامند، جواب بگو که اول، پدر؛ دوم، معلم؛ سیم، استاد و چهارم، پدر عروس.
۴ پیر معرفت	اگر پرسند چهار پیر معرفت کدامند. جواب بگو که اول، شیخ عطار؛ دویم، خواجه حافظ شیرازی؛ سیم، شاه شمس تبریزی و چهارم، ملای رومی.
۱۲ استاد بنایا	اگر پرسند که چند استاد بنایا بوده اند و نخستین ایشان چه کسی است، بگو که دوازده تن بودند چنانکه امام بحق ناطق (امام جعفر صادق علیه السلام) فرموده است که دوازده تن استاد کامل بودند که پیر همه ایشان حضرت امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - بود. حسن بصری نخستین ایشان بود که بنای خانقه بدست خویش بکرد؛ دویم، استاد عباس حلیبی بود؛ سیم، استاد روئین بغدادی؛ چهارم، بکران قریشی؛ پنجم، استاد شکری آلوسی؛ ششم استاد باب الله؛ هفتم، استاد شاه میر سیزوواری؛ هشتم، استاد مقبل مکری؛ نهم، استاد نجف بنازکی؛ دهم، استاد رحمان علمداری؛ یازدهم، استاد یوسف مصری؛ دوازدهم، استاد نعمان مدنی که کار بر ایشان ختم شد.

کُدگذاری	متن و محتوای فتوت نامه بنایان
پنج اصل بنایی	اگر پرسند که چند اصل است بنایی را بگو که پنج اصل است: اول، با طهارت بودن؛ دویم، بر جاده راستی بودن؛ سیم، با حیا بودن و نظر از غیر برداشتن؛ چهارم، کم سخن گفتن؛ پنجم، به ادب بودن نزد مشایخ و بزرگان.
ده حکم بنایی	اگر پرسند که چند حکم باشد بنایی را، بگو که ده حکم است. اول، آنکه هر صحیح که برخیزد از علم شریعت و طریقت باخبر باشد تا استادی او را مُسلم باشد؛ دویم، هر کس را در خور حوصله و توانایی کار فرماید؛ سیم، با سخاوت و خیر باشد؛ چهارم در کار خود استاد باشد و آنچه را که انجام دهد چنان باشد که از برای خود نماید؛ پنجم با همه کس به خلق نیکوپیش آید؛ ششم، تنگ حوصله نباشد؛ هفتم، فقیر دوست باشد؛ هشتم کارگران وزیر دستان خود را به نان و جامه شفقت نماید؛ نهم، پسران مردمان را عزیز دارد؛ دهم، آنکه در کار خود چُست و چالاک باشد.
اهمیت صفت حیا	اگر پرسند که کدام خصلت بنایان بیشتر به کار آید، بگو حیا؛ چرا که حیا و چشم پاک داشتن از خصلت‌های جوانمردان است و بخصوص بنایان را بکار آید که چون بر کار بالا روند، چشم پاک دارند و در خانه دیگران ننگرند و چون ناخواسته عورت دیگران بیند چشم بسته دارد و هرگز چون بر کار باشد، به اطراف ننگرد و آنچه بیند چشم پوشد.
	اگر پرسند که چون بر سر کار روی، کدام آیه از کتاب خدا راقیانست کنی، بگو که این کلام خداوند را که فرماید: «لَيْسَ لِإِنْسَانٍ إِلَّا مَا سَعَى». اگر پرسند چون تیشه به دست گیری کدام آیه خوانی، بگو که: «يَوْمَ يَقْرُرُ الْمَرءُ مِنْ أَخْيَهُ * وَ أُمِّهُ وَ أَبِيهِ * وَ صَاحِبِتِهِ وَ بَنِيهِ». و اگر پرسند چون ماله بدست گیری، چه گویی: بگو: از قرآن خوانم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوَبَّةً صَحُوحاً». و اگر پرسند چون قالب بدست گیری چه خوانی، بگو: قوله تعالى: «أَلَا يَصْلَحَا إِلَّا الْأَشْفَى * الَّذِي كَذَّبَ وَ تَوَلََّ». اگر پرسند چون ناوه بر دست گیری، چه گویی، بگو: «فَأَمَّا مَنْ تَقْلَدَ مَوَازِينُهُ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ». و اگر پرسند چون ریسمان بدست گیری چه گویی، بگو: «فَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثَرَ مَا

کُدگذاری	متن و محتوای فتوت نامه بنایان
ذکرهاي مخصوص هر عمل بنائي	فِي الْقُبُورِ * وَ حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ .
18 موقعیت آيه	اگر پرسند چون شاغل افکنی کدام آیه خوانی، بگو: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ حَيْرًا يَرَهُ * وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرَّاً يَرَهُ».
18 آيه	و چون پرسند اگر چوب زاویه بدست گیری چه گویی، بگواز قرآن می خوانیم که «يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتَمْ لَنَا نُورُنَا وَ اغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».
	و اگر پرسند چون ماله بر گل کشی کدام آیه از قرآن خوانی، بگو: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوَبَّةً نَصُوحًا».
	و چون پرسند که اگر طرح گبید اندازی و طاق‌ها راست کنی چه گویی، بگو:
	«يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتَمْ لَنَا نُورُنَا وَ اغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».
	و اگر پرسند آگاه که زاویه‌ها در بندی چه خوانی، بگو: از قرآن که فرماید:
	«إِنَّمَا يَعْلَمُ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى».
	و اگر پرسند آن زمان که بر کار بالا روی و بر ارتفاع بایستی چه خوانی، بگو:
	«عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَكْفَرَ عَنْكُمْ سِيَّئَاتُكُمْ وَ يُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ».
	و اگر پرسند چون پایین آیی و بر زمین قرار گیری چه گویی، بگو: «وَبُرِزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى» فَمَا مَنْ طَغَى * وَأَتَرَ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا * فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى».
	و اگر پرسند چون دست در گل کنی، چه گویی: بگواز قرآن خوانم که
	«إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَبَلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّيْرِ».
	و اگر پرسند چون خشت بر یکدیگر نهی کدام آیه خوانی، بگو «إِذَا رُزِّلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالًا».
	و اگر پرسند چون گل بر قالب نهی چه خوانی، بگو: «يَا وَلِنَا مَنْ بَعْثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا».
	و اگر پرسند که قالب از کجا آمده است بگوی که چوب آن از بهشت است، و
	چون [چوب] آن شمشاد است.
	و اگر پرسند چون خشت دونیمه کنی چه خوانی، بگوی: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ».

۶. مبانی، اخلاق و آداب معماران در فتوت نامه بنایان

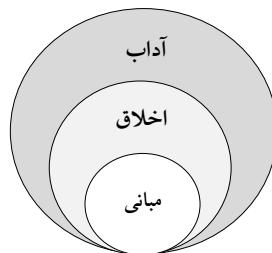
چنانکه گفته شد، فتوت نامه بنایان از جمله مکتوباتی است که به مبانی، اخلاق و آداب فتیان در

حرفة بنایی پرداخته و محتوای آن بسیار ارزشمند و قابل استفاده است. در ادامه، با نشانگذاری محتوای این اثر به برخی از ارزش‌های معنوی صنفی آن، اشاره می‌کنیم. این عنوان‌ین، ذیل سه لایه مبانی، اخلاق و آداب رفتاری قابل طرح و تحلیل است.

الف) مبانی؛ شامل توحیدمحوری، اقتدا به پیامبران و اولیا در معماری، آیات و روایات و سخن مشایخ به عنوان اسناد بالا دستی به هدف اعتبارآفرینی، استناد متون صنفی به اولیاء الله و امامان اهل بیت (ع).

ب) اخلاق؛ شامل ارزش‌های اخلاقی کلیدی در معماری، کسب و احراز شرایط اولیه، آموزش‌های مکمل (اخلاقی- معنوی)، تخصص و کسب مهارت‌های لازم.

ج) آداب؛ شامل رعایت آداب شرعی و اصول بهداشتی، دانستن و رعایت سلسله مراتب آموزشی و شغلی، شناخت الگوهای شغلی، مشایخ حرفه و رعایت ادب شاگردی، رعایت مهارت‌های مدیریت پروژه و مدیریت منابع انسانی.

۶. توحیدمحوری

از منظر پیشینیان، بر اساس اصل قرآنی «مالکیت الله»^۱، توانمندی، هنر، استعداد، امکانات، خاک و خانه، همه متعلق به حضرت حق و بر اساس اصل «تسخیر»^۲ استفاده و تصرف در آن

۱. به مالکیت مطلق حقیقی الهی در بسیاری از آیات قرآن کریم تذکر داده شده است: در آیات ۶۲-۶۳ سوره زمر، می‌فرمایید: «الله خالق كُلّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلّ شَيْءٍ وَكَبِيلٌ * لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّيْنَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»؛ خدا آفریدگار هر چیزی است و اوست که بر هر چیز نگهبان است. کلیدهای آسمان و زمین از آن اوست و کسانی که نشانه‌های خدا را انکار کردند، آناند که زبانکارانند». همچنین، نک: سوره بقره، آیه ۲۵۵ سوره آل عمران، آیه ۲۶؛ سوره مائدہ، آیه ۱۲؛ سوره اعراف، آیه ۱۵۸؛ سوره نور، آیه ۴۲.

۲. آیه ۳۲ سوره ابراهیم: «... وَسَحَرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ يَأْمُرُهُ وَسَحَرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ»؛ ... و خداوند کشتی را برای شما رام گردانید تا به فرمان او در دریا روان شود و رودها را برای شما مستخر کرد» به این معنا اشاره دارد. همچنین آیات ۱۴ و ۲۰ سوره نحل؛ آیه ۶۵ سوره حج و آیه ۲۰ سوره لقمان.

به عنوان امانت‌های الهی در اختیار انسان است؛ این فرهنگ توحیدباوری و خدا محوری در شئون گوناگون سریان دارد از جمله دستور به ذکر و تذکر آیات الهی، توسل به اسماء و صفات و تجلیات حضرت حق در این چارچوب معنا می‌باید.

اگر پرسند که چون بر سر کار روی کدام آیه از کتاب خداراقابت کنی، بگو که این کلام خداوند را که فرماید: «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ»^۱ ... و اگر پرسند چون قالب بدست‌گیری چه خوانی، بگو قوله تعالی: «لَا يَصُلُّهَا إِلَّا الْأَشْقَىٰ * الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلََّٰ * أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ»^۲ ... و چون پرسند که اگر طرح گنبداندازی و طاق‌ها راست کنی چه گویی، بگو: «يَقُولُونَ أَتَمِّ لَنَا نُورَنَا وَأَغْفِرْ لَنَا إِنْكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ عَلَيْمٌ»^۳ (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

۶. اقتدا به پیامبران و اولیا در معماری

در باور اهل حرفه، پیامبران گذشته و اولیا الهی، هر کدام صاحب حرفه‌ای بوده‌اند و ایشان، ایجاد و ابتکار حرفه‌های گوناگون را به یکی از صالحان، نسبت می‌دادند.^۴ چنانکه در فتوت‌نامه بتایان، نخستین بتأ، حضرت نوح یا حضرت ابراهیم (ع) دانسته شده؛ حضرت محمد (ص)، بزرگ‌ترین و حضرت علی (ع)، کریم‌ترین بتأ و قطب دایرة فتوت شمرده شده‌اند.

اگر پرسند کریم‌ترین بتایان که بود، بگویی علی بود، ... که در بنای مسجد مدینه پیامبر را معاضدت کرد. و اوسر جوانمردان است و بزرگ‌ترین ایشان در مقام، چنانکه حدیث در مقام اوست، «لَا فَتَىٰ إِلَّا عَلَيَّ، لَا سَيِّفٌ إِلَّا ذُو الْفَقار» (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴).

۱. سوره نجم، آیه ۳۹.

۲. سوره لیل، آیه ۱۵-۱۶.

۳. سوره عبس، آیه ۲.

۴. سوره تحریم، آیه ۸.

۵. این باور، علاوه بر جنبه‌های ظاهری در پیوند صاحبان حرف باهم و یک نوع صنف‌گرایی، در بردارنده نکات مهم تربیتی و اخلاقی بوده است. صنعتگران، معتقدند که اصالت حرفه از شناخت ولی ای که آن را پایه نهاده، محقق می‌شود و با این شناخت برای کارآموز اطمینان خاطر حاصل می‌شود و بر رغبت او نسبت به آن کار افزوده می‌گردد و بر این باور بودند که معرفت ولی، کسب را حلال می‌گرداند.

حروف اولیا و انبیا در قرآن، حدیث و مکتوبات صنفی		
حروف اولیای الهی در مکتوبات صنفی	اولیا و انبیا	حروف پیشوای توحیدی در قرآن و حدیث
کشاورزی، نمدمالی و کفسن دوزی	حضرت آدم (ع)	هزار حرفه، خطنویسی، کشاورزی، نساجی، خیاطی، نجوم، طب و زراعت
کشاورزی، دامداری، بنایی و نانوایی	حضرت ابراهیم (ع)	ساختمان سازی
خیاطی، علم حساب و نجوم	حضرت ادريس (ع)	خیاطی، حساب، نجوم، کتابت و خطاطی، نقشه کشی و شهرسازی
معماری	حضرت اسماعیل (ع)	ساختمان سازی
زره سازی، آهنگری و زنبل بافی	حضرت داود (ع)	زره سازی، آهنگری و زنبل بافی
سدسازی	حضرت ذوالقرین (ع)	سدسازی
حصیر بافی، شناخت ادویه، عقاقیر ^۱ و حکومت	حضرت سلیمان (ع)	حصیر بافی و زمامداری
کشاورزی، شبانی و بافتندگی	حضرت شعیب (ع)	کشاورزی، شبانی
سنگ کاری و بافتندگی	حضرت شیث (ع)	حکمت و ریاضیات و کشاورزی
نگاری، کشاورزی و رنگرزی	حضرت عیسی (ع)	ساخت اشیای گلی
خزانه داری و کشاورزی	حضرت یوسف (ع)	برنامه ریزی اقتصادی
تجارت، شبانی و کشاورزی	حضرت محمد (ص)	تجارت، شبانی

کشاورزی و کارگری	حضرت موسی (ع)	کشاورزی و کارگری
نجاری و کشاورزی	حضرت نوح (ع)	کشتی سازی و کشاورزی

۶. ۳. آیات و روایات و سخن مشایخ به عنوان اسناد بالادستی به هدف اعتبارآفرینی

با بررسی متون صنفی درمی‌یابیم که نویسنده‌گان آنها به انحصار گوناگون و فراوان از آیات قرآن و روایات^۱ و همچنین سخن بزرگان بهره برده‌اند؛ این امر صرفاً به عنوان تیمن و تبرک، زیور و زینت نبوده، بلکه نشانی از ارتباط ذهن، زبان و زندگی این مردمان با فرهنگ و معارف قرآن، متون دینی و مرجعیت رفتار صالحان است. در فتوت‌نامه بنیان برای هر یک از افعال و اعمال حرفه‌ای آیه‌ای توصیه یا ذکری سفارش شده است:

و أَكْرَبْتُكُمْ إِلَى الْجَنَّةِ وَأَنْهَيْتُكُمْ إِلَى النَّارِ
 وَأَنْهَيْتُكُمْ إِلَى الْجَنَّةِ وَأَنْهَيْتُكُمْ إِلَى النَّارِ
 لِمَنْ يَرِيْدُ^۲ فَمَا مَنْ طَغَىٰ * وَآتَيْتُكُمْ هُنَّاكَ الدُّنْيَا * فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمُأْمُنُ^۳
 وَأَكْرَبْتُكُمْ إِلَى الْجَنَّةِ وَأَنْهَيْتُكُمْ إِلَى النَّارِ
 أَمْنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصُوا بِالْحَقِّ وَتَوَاصُوا بِالصَّابِرِ^۴ (خان‌محمدی، ۱۳۷۱، ص. ۱۵).

۱. بررسی این روایات از منظر داششهای حدیثی (رجال و درایه) نیازمند پژوهشی مستقل است، اما به اجمال، می‌توان گفت که با توجه به موضوع این فتوت‌نامه‌ها که حوزه حکمت عملی (اخلاق و تربیت) است، بنا به قاعده «تسامح در ادلۀ سنن»، نویسنده‌گان این متون توجه چندانی به بحث‌های سننی و دلالی احادیث آنها نداشته و بر همین اساس، اعتبار این احادیث یکسان نبوده و برخی از این روایات، صحیح و برخی ضعیف است.

۲. اشاره به آیه ۸ سوره تحیریم: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذْ أُنْذِرُوكُمْ لَا يَخُرُّجُنَّ إِلَى الْأَرْضِ تَوْبَةً نَصُوفًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَكْفُرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلُكُمْ جَنَّاتِنِّي مِنْ تَعْجِلِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يَخُرُّجُنَّ إِلَى الْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُمْ لَوْرُهُمْ يَسْتَعْبَرُونَ بَيْنَ أَنْتَمْ لَمَنْ لَمْ تُنَزِّلَتْ وَأَغْفَرْ لَمَنْ لَمْ يَنْكِنْ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، قَدِيرٌ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به درگاه خدا توبه‌ای راستین کنید، امید است که پروردگار تان بدیهیان را از شما بزداید و شما را به باغ‌هایی که از زیر [درختان] آن جو بیارها روان است درآورد. در آن روز خدا پیامبر [خود] و کسانی را که با او ایمان آورده پرند خوار نمی‌گرداند: نورشان از پیشاپیش آنان، و سمت راستشان، روان است. می‌گویند: پروردگار، نور ما را برای ما کامل گردان و بر ما بیخشای، که تو بر هر چیز توانایی].

۳. اشاره به آیه «وَبُرَزَتِ الْجَنَّةُ لِمَنْ يَرِيْدُ فَمَا مَنْ طَغَىٰ * وَآتَيْتُكُمْ هُنَّاكَ الدُّنْيَا * فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمُأْمُنُ؛ وَجَهَنَّمْ برای هر که بیند آشکار گردد. اما هر که طغیان کرد، وزندگی پست دنیا را برگزید، پس جایگاه او همان آتش است» (سوره نازعات، آیه ۳۶ - ۳۹).

۶.۴. استناد متون صنفی به اولیاء الله و امامان (ع)

این موضوع بیشتر برای اعتباریخشی و اطمینان مخاطب بوده و بیان کردن این بزرگان به عنوان سرحلقه اهل صناعت است و بیشتر جنبه تربیتی دارد؛ چنان‌که فتوت‌نامه بنایان منتسب به امام صادق (ع) شده است.

این رساله ایست اnder آداب فتوت بنایان که منسوب است به امام کامل، وحی ناطق،
امام جعفر صادق -علیه السلام - که آن بزرگوار چنین گفته و نوشتهداند تا اهل این
حرفه بدانند و در یاد گیرند (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۲).

۶.۵. کسب و احراز شرایط اولیه

شرایط اولیه جوانمردان هفت چیز است (توجه به حداقل‌ها) که داوطلب باید این شرایط اولیه را بدست آورد. چونان: مرد بودن، بلوغ، عاقل بودن، دینداری، سلامت جسم، مرورت داشتن و حیا.

۱۳۷

بدان که شرایط عام و استعداد فتوت نزد این طایفه هفت است. اول، ذکور بودن است ... دوم، بلوغ است... سیم، داشتن عقل است ... چهارم، دین داشتن است، ... پنجم، صحت و سلامت جسم به گونه‌ای که عیب فاحش ظاهر و باطن نداشته باشد ... ششم، مرورت داشتن است و آن از لوازم صفات فطرت است، هفتم، حیاء (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۳).

از این‌جا
آغاز
می‌شود
معماران
در فتوت
نامه
بنایان

۶.۶. ارزش‌های اخلاقی کلیدی در معماری

پس از احراز شرایط حداقلی (شرط ورود)، اهل حرفة و استادان هنر، شرط بقای فرد در صناعت و پیشه را آراستگی و ادب برشمرده و تخلّق به اخلاق جوانمردی و پاک گردیدن از هر گونه رجس و ناپاکی را لازم دانسته‌اند (اصل اهلیت). در فتوت‌نامه بنایان، برخی صفات از اهمیت ویژه برخوردارند. از آن جمله «ایشار» که اصل فتوت نام گرفته، «خلق نیکو، صبر،

۱. اشاره به آیه ۳ سوره مبارکه عصر.

۶.۱. ارزش محوری حیا در معماری

بسامد صفت حیا در فتوّت‌نامه بنایان قابل توجه و تأمل است و نشان از اهتمام ویژه به این صفت دارد و این صفت را پر کاربردترین صفت اخلاقی در هنر معماری و بنایی کرده است؛ چنان‌که «حیا» ۱) از اصول پنج‌گانه، ۲) از شروط عام فتوّت و ۳) مهم‌ترین صفت یک معمار و بنّ است.

اگر پرسند که کدام خصلت بنایان بیشتر بکار آید، بگو: حیا، چرا که حیا و چشم‌پاک داشتن از خصلت‌های جوانمردان است و بخصوص بنایان را بکار آید (خان‌محمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

از نکات مهم و جالب در این بخش، تأکید برخی اصناف و مشاغل نسبت به برخی صفات اخلاقی خاص است؛ چنان‌که در فتوّت‌نامه بنایان، صفت «حیا» نقش محوری دارد و بر آن تأکید شده است و در فتوّت‌نامه آهنگران، به نماز توجه و تأکید شده است.

در تحلیل این موضوع، به نظر می‌رسد چون لازمه کار ساختمان و بنایی، رفتن بر ارتفاع و به طور طبیعی، مشاهده اندرونی منازل همسایگان بوده از این‌رو، صفت حیا و چشم‌پاکی مهم و مورد عنایت مضاعف شمرده شده است. در شغل آهنگری، عنایت ویژه بر نماز شده است: «سؤال: اگر ترا پرسند که در کار آهنگری چند شرایط است؟ جواب بگو که دوازده شرایط است ... نهم، پنج وقت نماز گزاردن» (افشار، ۱۳۸۹، ص ۱۲)؛ زیرا افروختن کوره آتش و گداختن آهن، نیاز به زمان

۱. کهن‌ترین منبعی که این سخن را نقل کرده، *تحفة الاخوان في خصائص الفتیان: در بیان اصول فتوّت و آداب فتیان اثر کمال الدین عبدالرزاقد کاشانی در قرن هفتم هجری است* (کاشانی، ۱۳۶۹، ص ۱۷).

فراوان و تمرکز بسیار دارد و از این‌رو، آهنگر باید به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی کند که این فعالیت‌های زمان‌بر، در وقت نماز واجب قرار نگرفته و به آن ضرری وارد نکند؛ آهنگر نمی‌تواند به راحتی در اثنای کار، کوره آتش را رها کرده و نماز گذارد و از این‌رو، باید تدبیر کند تا کار با وقت نماز تداخل ننماید.

وصفات اخلاقی حرفه‌ای در متون صنفی (فتّوّت‌نامه بنایان)

بررسی محتوا		متن
عرصه	کدگذاری	
فردي	طهارت ظاهر و باطن	اگر پرسند که چند اصل است بنایی را بگو که پنج اصل است: اول، با طهارت بودن؛ دویم، بر جاده راستی بودن؛ سیم، با حیا بودن و نظر از غیر برداشتن؛ چهارم، کم سخن گفتن؛ پنجم، به ادب بودن نزد مشایخ و بزرگان.
فردي-اجتماعي	صادقانه عمل کردن	اگر پرسند که چند حکم باشد بنایی را بگو که ده حکم است. اول آن که هر صبح که برخیزد از علم شریعت و طریقت باخبر باشد تا استادی او را مسلم باشد. دویم، هر کس را در خور حوصله و توانائی کار فرماید.
فردي	حیا و عفت در نگاه و دامن	سیم، با سخاوت و خیر خواهی
فردي	کم و مفید سخن گفتن	اتقان و استحکام در کار
اجتماعي-سازمانی	ادب داشتن نسبت به استادان و بزرگان حرفه	حسن خلق در برخورد با مردم، مردمداری
فردي	آگاهی‌های اخلاقی- مهارتی	بردمداری و تقسیم کار
سازمانی	برنامه‌ریزی و تقسیم کار	سخاوت و خیر خواهی
اجتماعي	انتقام و استحکام در کار	اتقان و استحکام در کار
اجتماعي	حسن خلق در برخورد با مردم، مردمداری	خود استاد باشد و آنچه را که انجام دهد؛ چنان باشد که از برای خود نماید. پنجم با همه کس به خلق نیکو پیش آید. ششم تاگ حوصله نباشد. هفتم، فقیر دوست باشد.
اجتماعي	توجه به فقرا	هشتم، کارگران و زیردستان خود را به نان و جامه شفقت نماید. نهم، پسران مردمان را
سازمانی	احترام به زیردستان و همکاران	

۶.۸. آموزش‌های مکمل (اخلاقي. معنوی)

اهل این صنعت که اکنون اهل فتوّت است باید ابزار کارخویش را بشناسد و از بهترین و جدیدترین ابزار استفاده نماید. از این‌رو، در فتوّت‌نامه بتایان ابزار اصلی کار بنایی را که هفت وسیلهٔ تیشه، ماله، قالب، ناوه، ریسمان، شاغل و چوب زاویه است، معرفی کرده و برای هر کدام شرحی می‌نگارد و در آن اشاره می‌کند که «بنای نیک آن است که این همه در راه رضای خداوند و خلق خداوند به کار برد و از طریق صلاح منحرف نگردد» (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص. ۱۴).

فردي	فعال و چُست و چابک، عدم تبلی	عزیز دارد. دهم آنکه در کار خود چُست و چالاک باشد. اگر پرسند که چون بر سر کار روی کدام آیه از کتاب خدا را قرائت کنی، بگو که این کلام خداوند را که فرماید: «لَيْسَ لِإِنْسَانٍ إِلَّا مَا سَعَى».
اجتماعی	اتفاق و دستگیری نسبت به زیردستان و همکاران	
فردي	ذکر گفتن و قرآن خواندن	

۶.۷. تخصص و کسب مهارت‌های لازم

اهل این صنعت که اکنون اهل فتوّت است باید ابزار کارخویش را بشناسد و از بهترین و جدیدترین ابزار استفاده نماید. از این‌رو، در فتوّت‌نامه بتایان ابزار اصلی کار بنایی را که هفت وسیلهٔ تیشه، ماله، قالب، ناوه، ریسمان، شاغل و چوب زاویه است، معرفی کرده و برای هر کدام شرحی می‌نگارد و در آن اشاره می‌کند که «بنای نیک آن است که این همه در راه رضای خداوند و خلق خداوند به کار برد و از طریق صلاح منحرف نگردد» (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص. ۱۴).

از جلوه‌های منحصر به‌فرد فرهنگ اسلامی، ارتباط ظاهر و باطن، صناعت و فضیلت است؛ از منظر پیشینیان، اهل هر حرفه به مقام استادی در حرفه نمی‌رسد جز این که در ساحت معنوی نیز موالحی را طی کرده باشد و از این‌رو، بسیاری از استادان، خود از اهل معنویت و اخلاق بوده‌اند؛ چنانکه در وصف استاد علی‌اکبر اصفهانی (معمارباشی جامع عباسی در میدان نقش جهان - امام خمینی - اصفهان)، او را مرد کدخدایی، در نهایت آرامی و صلاح و درویشی توصیف کرده‌اند^۱ (نصرآبادی، ۱۳۶۱، ص. ۱۳۸) در فتوّت‌نامه بتایان در بیان احکام دهگانه بتایی، نخستین حکم را آشنایی با «علم شریعت و طریقت» می‌داند تا بدین سبب «استادی او را مُسلم باشد» (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص. ۱۵).

۱. ایات باقی‌مانده از استاد علی‌اکبر نیز گویای توجه ایشان به اخلاق و معنویت بوده است. نصرآبادی این ایات را چنین نقل کرده است:

با خویش همیشه سوز و دردی دارد
غافل نشوی که بازگردی دارد (نصرآبادی، ۱۳۶۱، ص. ۱۳۸).

آن کس که به نفس خود بُردی دارد
گر خاک شود عدو و بر بارود

۶. ۹. رعایت مهارت‌های مدیریت پروژه و مدیریت منابع انسانی

آثار و اینیهٔ تاریخی و گزارش‌های تاریخی، به خوبی گواه این امر هستند که استادان و معماران این بنها بر اساس دانش و تجربه، مهارتی فوق العاده در مدیریت این پروژه‌ها – چه در بعد فیزیکی و چه در بعد نیروی انسانی – داشته‌اند؛ چنان‌که در فتوت‌نامه بتایان از استادی در حرفه (تخصص کافی)، چالاکی و ورزیدگی در کار، تعهد، وجودان کاری و مسئولیت‌پذیری «آنچه را که انجام دهد چنان باشد که از برای خود نماید». توجه به توانایی افراد در قبول کارها، احترام به کارگران و همکاران، مهربانی و وسعت مالی برای ایشان («شفقت به نان و جامه») تربیت عزیزانهٔ شاگردان، به عنوان لازمهٔ استادی و حکم بنایی نام برده است (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

۶. ۱۰. شناخت الگوهای شغلی، مشایخ حرفه و رعایت ادب شاگردی

در نظر پیشینیان، اصلی‌ترین وظیفهٔ شاگرد، شناخت، پیوند و الگوی‌داری از پیران و بزرگان حرفه است؛ این مهم تنها از طریق انتخاب استاد وارسته در قید حیات و رعایت ادب شاگردی نسبت به آن استاد بوده است. بدین سبب در فتوت‌نامه بتایان بعد از ذکر اولین، بزرگ‌ترین، کریم‌ترین بتایان، به معرفی پیران شریعت، طریقت، حقیقت و معرفت پرداخته و رعایت ادب نزد بزرگان را از اصول بتایی توصیف می‌نماید (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴-۱۵).

۶. ۱۱. دانستن و رعایت سلسله مراتب آموزشی و شغلی

مراتب آموزشی و حرفه‌ای بتایی که در فتوت‌نامه بتایان اشاره شده به ترتیب: مزدور یا شاگرد خرد که «کار گل از او برآید و ناوه بر سر گیرد و در این طریق هنوز مبتدی است» آغاز شده در مرتبهٔ بعدی، صاحب که «اندک‌مایه از بتایی حاصل کرده، ولی هنوز به مرتبهٔ استادی نرسیده» و در مرتبهٔنهایی استاد بُنّا است که «داند هر وسیله را چگونه به کار برد و خشت را چگونه بر سر خشت نهد و چگونه از عهدهٔ قوس و ستون و غیر آن برآید» بدین ترتیب، هر کدام کار مشخصی دارند و باید این سلسله مراتب به دقیق رعایت شود (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴).

۶. ۱۲. رعایت آداب شرعی و اصول بهداشتی

همراه داشتن و دانستن وسایل و ایزار بهداشتی هفت‌گانهٔ کارد، ناخن‌چین، سرتراش، شانه،

۷. نتیجه‌گیری

این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال بود که اصول اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوّت‌نامه بنایان چیست؟ پس از بررسی و تحلیل فتوّت‌نامه بنایان، مبانی، اخلاق و آداب آن استخراج شد. این پژوهش به این نتیجه رسید که این فتوّت‌نامه، مبتنی بر توحید و الگوبرداری از پیشوایان الهی است. در آن از آیات و روایات و سخن مشایخ به عنوان استناد بالادستی استفاده شده است و با نسبت دادن متن فتوّت‌نامه بنایان به امامان و اهل بیت (ع)، اعتباربخشی شده و نیز در آن به رعایت اصولی چند از سلوک اخلاقی همچون ایشار، خلق نیکو، صبر، فقیردوستی، سخاوت، نصیحت، هدایت، توبه، تواضع، طمأنیه، صدق و وفا، طهارت، کم‌گویی، اتقان در کار، وجودان کاری و رعایت حق مصرف‌کننده و «حیا» اشاره شده است. سپس به تخصص‌گرایی، آموزش‌های کمال‌بخش، مهارت‌های مدیریت پروژه و منابع انسانی، شناخت مشایخ حرفه، رعایت ادب شاگردی، رعایت سلسله مراتب شغلی و رعایت سنت‌های شرعی و اصول بهداشتی پرداخته شده است. بنابراین، مشخص می‌شود که فتوّت‌نامه بنایان، گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای مبتنی بر اصول و مبانی اعتقادی، اخلاقی و معنوی اسلامی-ایرانی ارائه می‌دهد.

فهرست منابع

- * قرآن کریم. (ترجمه: محمد مهدی فولادوند) قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
ابن بابویه، محمد بن علی. (شيخ صدوق). (۱۴۱۳ق)، کتاب من لا يحضره الفقيه. (تصحیح:
علی اکبر غفاری، ج ۲). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
اسلامی، سید غلامرضا؛ مندگاری، کاظم. (۱۳۸۴). آموزش معماري و ترييت معماران، مقالات اولين
هم‌اندیشي معنويت و آموزش هنر. تهران: فرهنگستان هنر.

- اسلامی، محمد تقی و جمعی از نویسندها. (۱۳۸۷). اخلاق کاربردی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- افشار، ایرج. (۱۳۸۹). فتوت نامه آهنگران. ماهنامه اطلاعات حکمت و معرفت. ۱۲، ۱۱-۱۲.
- افشاری، مهران و مداینی، مهدی. (۱۳۸۱). چهارده رساله در باب فتوت و اصناف. تهران: نشر چشم.
- افشاری، مهران. (۱۳۸۲). فتوت نامه‌ها و رسائل خاکساریه (سی رساله). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- افشاری، مهران. (۱۳۸۴). آین جوانمردی: مرام و سلوک طبقه عامه ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- امیری، علی نقی؛ همتی، محمد؛ مبینی، مهدی. (۱۳۸۹). اخلاق حرفه‌ای؛ ضرورتی برای سازمان. فصلنامه معرفت اخلاقی، ۴(۱)، ۱۳۷-۱۶۰.
- آزاد، میترا. (۱۳۸۴). آین جوانمردان و آموزش سنتی معماران در ایران. مقالات اولین همندیشی معنویت و آموزش هنر. تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
- آقاشریفیان، مهرداد؛ امین‌پور، احمد. (۱۳۹۲). فتوت نامه معماری، اصول چهارده‌گانه اخلاق حرفه‌ای معماری و شهرسازی. مجله فیروزه اسلام دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ۱، ۳۴۷-۳۷۴.
- آقاشریفیان، مهرداد. (۱۳۹۸). درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای در هنرهای اسلامی. اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان و پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حسینی، لیلا. (۱۳۹۰). اخلاق حرفه‌ای در آموزه‌های اسلامی. ماهنامه کار و جامعه، ۱۳۶، ۸۱-۹۱.
- خانمحمدی، علی اکبر. (۱۳۷۰). فتوت نامه معماران و بنایان. فصلنامه صفو، ۵، ۱۰-۱۵.
- دامادی، محمد. (۱۳۷۳). الادب والمرود از صالح بن جناح و مروان بن جناح، با تحقیق در فراز و فرود فتوت و جوانمردی، (تصحیح و ترجمه: محمد دامادی). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). لغتنامه دهخدا. تهران: نشر دانشگاه تهران.
- شریف‌زاده، سید عبدالمجید. (۱۳۷۸). روش‌های سنتی در آموزش هنر. کتاب ماه هنر. ۱۳ و ۱۴، ۱۵-۱۷.
- شریفی، احمد حسین. (۱۳۸۹). آین زندگی (اخلاق کاربردی). قم: نشر معارف.
- صرّاف، مرتضی. (۱۳۷۰). رسائل جوانمردان: مشتمل بر هفت فتوت‌نامه. تهران: معین، انجمن ایران‌شناسی فرانسه.
- فرامرز قراملکی، احمد. (۱۳۸۵). اخلاق حرفه‌ای. تهران: نشر مجذون.
- فیزابی، بهمن. (۱۳۸۷). آموزش در هنرهای سنتی ایران: بررسی سنت‌های آموزشی هنروری در

- فتّوّت نامه‌ها. آینهٔ خیال. ۱۱، ۱۲۸-۱۳۱.
- فیومی بیدهندی، مهرداد. (۱۳۸۴). نظام آموزش معماری در دوران پیش از مدرن بر مبنای رساله معماریه، هم اندیشی معنویت و آموزش هنر. تهران: فرهنگستان هنر.
- کاشانی، کمال الدین عبد الرزاق. (۱۳۶۹). تحفة الاخوان في خصائص الفتیان. (مقدمه و تصحیح: محمد دامادی). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۲۹ق). اصول کافی. قم: دارالحدیث.
- کاشفی، حسین. (۱۳۵۰). فتوّت نامه سلطانی. (به اهتمام محمد جعفر محجوب). تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران
- کربن، هانری. (۱۳۸۳). آین جوانمردی. (ترجمه: احسان نراقی). تهران: انتشارات سخن.
- محجوب، محمد جعفر. (۲۰۰۰م). آین جوانمردی یا فتوّت. نیویورک: Bibliotheca Persica Press.
- مدپور، محمد. (۱۳۹۰). تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- مصطفی‌یزدی، محمد تقی. (۱۳۸۱). فلسفه اخلاق. (تحقيق: احمد حسین شریفی). تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- ناظمی، میترا. (۱۳۸۹). آین جوانمردی. مجله اطلاعات حکمت و معرفت. ۱۲، ۲۰-۲۶.
- ندیمی، حمید. (۱۳۸۹). روش استاد و شاگردی، از نگاهی دیگر، نشریه هنرهای زیبا. معماری و شهرسازی. ۴۴، ۲۷-۳۶.
- ندیمی، هادی. (۱۳۷۴). آین جوانمردان و طریقت معماران. مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ارگ بم. ۲(ج). تهران: انتشارات میراث فرهنگی.
- نصرآبادی، میرزا محمد طاهر. (۱۳۶۱). تذکرة نصرآبادی. (به کوشش وحید دستگردی). تهران: فروغی.

Agha sharifian Esfahani, Mehrdad & Aminpoor, Ahmad & Aghaharifian. Hamid. (2013). the ethical principles of the art Masters at the traditional Trainings of students. (Comparative study at the Epistles of Adab-al-mashgh, Memarieh, Sanaeih, Mason's Fotovat_nameh and others). *International Conference on Architecture and Built Environment*. Kuala Lumpur, Malaysia. 871.884

https://www.academia.edu/35746262/The_ethical_principles_of_the_art_Masters_at_the_traditional_Trainings_of_students